

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN PROCES OF DEVELOPMENT BOSNIA AND HERZEGOVINA

MALA I SREDNJA PREDUZEĆA U FUNKCIJI RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE

DZAFIC, Zijad & KLOPIC, Nermin

Abstract: *The transition process in Bosnia and Herzegovina (B&H) results in creating a great number of Small and Medium Enterprises (SMEs), which are often limited in their progress. The economy progress in B&H is substantial smaller in correlation with other lands around B&H. That implicates on the SMEs productivity that is also dismal in correlation with other lands, but also there is no institutional support for the progress of the SMEs sector what have negative implications. In this work the authors try to give answers using scientific methods on the next questions: Is B&H ready for entrepreneurship and SMEs.*

Key words: *Small and Medium Enterprises (SMEs), Governmental policies, Transition process, Unemployment, Entrepreneurship*

Sažetak: *Tranzicijski proces u Bosni i Hercegovini (BiH) rezultirao je formiranjem značajnog broja malih i srednjih preduzeća (SMEs), koja se susreću sa brojnim ograničenjima u svom razvoju. Razvijenost privrede BiH je znatno ispod prosjeka u odnosu na zemlje u okruženju. To se odnosi i na produktivnost SMEs koja je znatno ispod prosjeka u odnosu na okruženje, a osim toga nepostoji institucionalna podrška razvoju SMEs sektora. U ovom radu autori pokušavaju koristeći razne znanstvene metode ponuditi odgovore na sljedeće pitanje: Jeli BiH spremna za preduzetništvo i SMEs?*

Ključne riječi: *mala i srednja preduzeća (SMEs), ekonomska politika, tranzicijski proces, nezaposlenost, poduzetništvo*

Authors' data: Zijad **Džafić**, dr.sc., Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, zijad.dzafic@untz.ba; Nermin **Klopić**, mr.sc., Uprava za indirektno oporezivanje, Tuzla, nermin_klopic@yahoo.com

1. Uvod

Bosna i Hercegovina se nalazi u procesu tranzicije ka tržišnoj privredi. To podrazumijeva stvaranje potpuno novog privrednog ambijenta kojem se sva preduzeća, da bi opstala, na odgovarajući način moraju prilagoditi. Iskustva zemalja koje su prije nekoliko decenija prešle iz faze ekonomske nerazvijenosti u srednje razvijene, pokazuju da je najracionalnije rješenje problema u kojem se nalazi BiH organizovana pomoć formiranju i razvoju malih i srednjih preduzeća (SMEs), koja će biti u privatnom vlasništvu. Na ovaj način bi se povezali interesi države i privatnih preduzetnika, jer se vjeruje da ova preduzeća, zbog svojih karakteristika, mogu najbrže da pronađu profitabilne poslove, organizuju potrebne aktivnosti i otpočnu sa stvaranjem profita. To istovremeno znači i mogućnost da država, putem poreza, podmiruje svoje potrebe iz realnih izvora. Iskustva mnogih zemalja koje su bile veoma uspješne u tranzicionom procesu (npr. Slovenija, Češka, Mađarska, Poljska) pokazuju da se posebna pažnja poklanja razvoju snažnog sektora SMEs, u cilju promjene privredne strukture i pokretanja privrednog razvoja (United Nations, 2000).

2. Jeli BiH spremna za preduzetništvo?

Generalno možemo konstatovati da je razvoj preduzetništva u BiH u početnoj fazi. Mada bi ovo područje ekonomije moglo postati suštinsko za razvoj zemlje, Vlada još uvijek nema strategiju razvoja preduzetništva i SMEs, i čak, štaviše, od Vlade dolaze brojne barijere za razvoj preduzetništva. Posebno je teško razvijati preduzetništvo u proizvodnim djelatnostima. Najveća barijera je nepostojanje jedinstvenog ekonomskog prostora u zemlji, zbog čega nema slobode kretanja roba, ljudi i kapitala među entitetima. Bosanskohercegovački prostor je feudaliziran i zbog toga nestimulativan za razvoj preduzetništva. Zakonski i regulatorni okvir je još uvijek neprilagođen i neusklađen. Sama registracija preduzeća traje predugo 54 dana i 12 koraka, znatno duže nego u ostalim zemljama Jugoistočne Evrope (SEE) 39,5 dana i 11,8 koraka, a pogotovo u OECD zemljama 19 dana i 6 koraka (Doingbusiness, 2007). Administrativni uslovi za poslovanje preduzeća su veoma komplikovani zbog mnogobrojnih procedura. Procedure u vezi sa stečajem i likvidacijom su veoma neefikasne zbog sporosti sudskog sistema (sudska procedura traje oko 630 dana, što je više u odnosu na druge zemlje u tranziciji (prosjeck 414 dana), a duplo više u odnosu na prosjeck OECD zemalja (prosjeck 233 dana). Troškovi osnivanja preduzeća su veoma visoki 40,9% u procentima GDP-a po stanovniku, dok je prosjeck za SEE zemlje 22,3%, a za OECD zemlje 6,5%. S druge strane poreski sistem nije stimulativan niti prilagođen uslovima u kojima rade SMEs u BiH. Ne postoji razrađena politika podrške pokretanju SMEs. Poseban problem je bankarski sektor, koji ulaganja u SMEs smatra visokorizičnim. Osim u Brčko Distriktu i nekoliko kantona u FBiH ne postoje Garancijski fondovi. Prisutna je praksa da se više ulaže u mikrokredite, što je apsurdno sa stanovišta rizika. Jedan od razloga je što su donatori puno više investirali u razvoj sektora mikrokredita, a daleko manje u podršku SMEs. Index razvijenosti SMEs (Index of SME development) u BiH je najniži u regionu i iznosi svega 118,2 u poređenju npr. sa FYR Makedonijom 306,1, ili sa Hrvatskom

1820,9 sa Slovenijom 2534,9 koja ima najviši Index od svih bivših i sadašnjih tranzicijskih zemalja (UNECE, 2006). Najniži Index razvijenosti SMEs ima Bjelorusija 3,3. Index obuhvata udio privatnog sektora u ukupnoj ekonomiji (45% u BiH – 99% u Hrvatskoj), udio SMEs u GDP-u (36% u BiH – 56% u Hrvatskoj), udio zaposlenih u SMEs u odnosu na ukupan broj zaposlenih (53% - u BiH – 65% u Hrvatskoj) i GDP p/c (1.376 u BiH – 5.035 u Hrvatskoj). U BiH nepostoji srednja klasa koja je od suštinskog značaja za razvoj SMEs i poduzetništva. Prosječna plaća u januaru 2008. godine iznosila je svega 709,84 K ili oko 350 EURA. Ž

3. Mogu li SMEs biti nosioci ekonomskog rasta u BiH?

U BiH, kao i u ostalim tranzicijskim zemljama su prisutna dva suprotstavljena, trenutno dominantna, stajališta (Hodžić, 2004). Prema prvom stajalištu SMEs su osnova ekonomskog razvoja tranzicijskih zemalja, promotor zdrave poslovne klime i ekonomske efikasnosti, što se izvlači iz slike o ulozi SME-a u privrednom životu EU i SAD. SMEs su u ovim zemljama postigla doista zadivljujuće rezultate, posebno ako se ima na umu da je SMEs dobio na značaju tek nakon naftne krize 70-ih godina. Prije su motori rasta bila, ipak, velika preduzeća. Prema drugom, kritičkom stajalištu, prethodno stajalište je izvedeno iz ideje neoliberalizma, koja nameće zemljama u razvoju idealiziranu sliku o tržištu kao univerzalnom sistemu slobode, koji potiče kreativnost i preduzetništvo. Dakle, prema prvom stajalištu, SMEs su nosioci privrednog razvoja, pa sve što treba učiniti je unapređenje institucija za njihovu podršku. Prema drugom stajalištu, samo velika preduzeća mogu biti nosioci ekonomskog rasta i razvoja, te da nema razvoja bez aktivne industrijske politike. Neki ekonomisti čak iznose tezu o teoriji zavjere protiv bivših socijalističkih zemalja jer im se tranzicijskim paketom rasturaju velika preduzeća i na njihovo mjesto instalira SMEs, čime se ove zemlje dovode u buduću gotovo sekularnu zavisnost od razvijenih zemalja. Šta je u svemu tome istina? Na osnovu naših istraživanja možemo zaključiti da je istina u sljedećem: SMEs u značajnoj mjeri utiču na smanjenje nezaposlenosti, ali samo uz prisustvo snažne države i konzistentne industrijske politike, u čijem okruženju se može razvijati preduzetništvo. Međutim, budući da je BiH prihvatila "Vašingtonski konsenzus", te ideje neoliberalizma to podrazumijeva minimiziranje uloge države u privredi. Naime, neoliberalni koncept razvoja privrede BiH eliminira: državnu intervenciju u privredi, argument industrije u začetku i vanjskotrgovinsku politiku. U isto vrijeme konvertibilnost valute i liberalan sektor vanjske trgovine navodi racionalnog preduzetnika, te vlasnike i menadžere SMEs da uvoze proizvode iz trećih zemalja. Time se povećava platni deficit u BiH. Balansiranost između SMEs i velikih preduzeća je od suštinskog značaja za ekonomski razvoj, a balansiranost su u razvijenim zemljama prati kroz učešće SMEs u formiranju GDP-a. U BiH je teško doći do preciznih podataka o učešću SMEs u GDP-u.

4. U kojoj mjeri bosanska tranzicija vodi u preduzetničko društvo?

U postojećim političkim i ekonomskim prilikama, uz neodgovarajuću institucionalnu tržišnu infrastrukturu i odsustvo normalnog državnog ustrojstva, u BiH je teško provoditi slobodno preduzetništvo, kao što je teško u političkoj ravni definisati globalne ciljeve tranzicije, posebno privatizacije, osim retoričkog opredjeljenja za tržišnu privredu i formaliziran proces privatizacije. Dakle, uspjeh u ostvarivanju preduzetništva nije zajamčen samom idejom tranzicije i vlasničkom pretvorbom.

Na osnovu provedenog istraživanja smatamo da, čak, štaviše, BiH razvija nepreduzetničko okruženje za preduzetništvo. Kao argumente, navodimo: podijeljenost ekonomskog prostora na dva dijela, uništenje socijalnog kapitala koji se izražava nivoom međusobnog povjerenja, korupciju jer svaki peti stanovnik u BiH smatra da je korupcija najveći problem našeg društva (Džafić, 2007), neujednačena fiskalna politika, birokratija, privredni kriminal i nelojalna konkurencija, socijalno raslojavanje – što je potpuno suprotno preduzetničkom društvu kao onom "društvu koje ima pozitivan stav prema radu i uspjehu pojedinca". U sistemu društvenih vrijednosti vlada mentalni sklop da s jedne strane (preduzetničke) "državu treba po svaku cijenu izbjeći", a s druge strane (strane države) "preduzetnika treba iscijediti".

5. Kakva treba biti uloga kreatora ekonomske politike u podršci razvoju i konkurentnosti SMEs u BiH?

BiH je jedina zemlja u regionu koja nema Ministarstvo, agenciju niti strategiju razvoja SMEs. Stoga je, na prvom mjestu, potrebno uspostaviti zakonski i institucionalni okvir za podršku razvoju SMEs i preduzetništva. Takođe, kreatori ekonomske politike u podršci SMEs sektoru u BiH moraju razvijati strategiju koja će biti u skladu sa Evropskom poveljom o malim i srednjim preduzećima, koju je BiH prihvatila na samitu EU održanom u Solunu 2004. godine. To podrazumijeva definisanje mjera i institucija za podršku razvoju preduzetništva i SMEs uzimajući u obzir specifičnosti BiH. Najvažniji segment je definisanje mjera za unapređenje poslovne klime koja bi pogodovala razvoju SMEs i prostorni razvoj (slučaj Hrvatske, koja je prostornim razvojem izvršila regionalizaciju i povezala ga sa infrastrukturom), što podrazumijeva otklanjanje administrativnih prepreka, smanjenje troškova registracije SMEs, definisanje stimulativnih mjera za podršku SMEs iz domena fiskalne politike, razvoj sektora novih tehnologija. Na nivou općina nužno je uspostaviti centre za razvoj koji bi pružali podršku SMEs sektoru pri definisanju programa i projekata, u jačanju njihove konkurentne sposobnosti, povećanju produktivnosti i kontinuiranom unapređenju i jačanju tehničkih kapaciteta (EU, 2007). Međutim, brži razvoj SMEs se ne može postići bez internacionalizacije proizvodnje i formiranja velikih poslovnih sistema koji u svom razvoju imaju kooperaciju (licencing, frenčajzing). Na ovim aktivnostima bi se trebali razvijati i projekti univerziteta i instituta u BiH. Kreatori ekonomske politike u podršci SMEs sektoru u BiH moraju biti svjesni potreba preduzetnika. Iskustva pokazuju opasnosti orijentacije koja se bazira na kreiranju ponude koja nije vođena tražnjom (po principu "mi najbolje znamo koje su vaše potrebe").

6. Otvoreni problemi za buduća istraživanja

Rezultati naših istraživanja navode na zaključak da bi primarni cilj budućih ekonomskih istraživanja i politike u oblasti SMEs sektora trebao biti nizak nivo dinamike u (legitimnom) sektoru SMEs, niska stopa osnivanja novih preduzeća, te brojne barijere za razvoj ovog sektora, npr. finansijske prepreke; institucionalne prepreke; unutrašnja organizacija i resursi; faktori konkurentnog tržišta; i društvene prepreke. Dakle, neophodno je istražiti koje od nabrojanih prepreka su najvažnije za preduzetnike. Da li su institucionalne prepreke, posebno birokratija manje od finansijskih prepreka. Da li prepreke koje se tiču unutrašnje organizacije predstavljaju značajnu smetnju razvoju, te koliko nizak kvalitet opreme usporava razvoj SMEs, itd.

7. Zaključak

Na osnovu naših istraživanja smatramo da se predstave o SMEs i poduzetništvu, kao spasonosnom rješenju za nezaposlenost i ubrzan ekonomski rast i razvoj u BiH, moraju uzeti s rezervom. SMEs mogu biti značajan, ali ne i odlučujući faktor za nezaposlenost u BiH, koja nije u stanju kreirati svoju vlastitu industrijsku politiku. U suprotnom ćemo, imati ono što čuveni radikalni ekonomisti S. Bowles i R. Edwards nazivaju "kapitalizam štandova za limunadu" – kao idealiziran pogled na kapitalizam u kome je privreda oslikana kao da se u potpunosti sastoji od malih biznisa (štandova za limunadu) koji djeluju na savršeno konkurentnom tržištu. Prema tome: ukoliko je preduzetništvo prepušteno nevidljivoj ruci tržišta (bez vidljive ruke države) onda destruktivno djeluje na razvoj privrede i vodi ka divljem kapitalizmu. Na žalost, vlasti u BiH ove probleme još uvijek ne razumiju. Kao posljedica toga BiH ima svega 7 preduzeća na 1.000 stanovnika što je znatno manje od Albanije 14/1000 stanovnika, ili Mađarske 76/1000 stanovnika. Dakle, SMEs nisu isključivi nosioci ekonomskog razvoja, već su komplementarni sa velikim preduzećima. Naime, balansirano između SMEs i velikih preduzeća je bitan faktor balansiranoosti ukupne privrede i stepena njene efikasnosti, odnosno preduslov optimalnog korištenja inputa proizvodnje, kao i međunarodne konkurentnosti.

8. Literatura

- Dostić, M. (2004). Ima li šanse za mala i srednja preduzeća u BiH, *Zbornik radova*, Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru, Mostar
- Džafić, Z. (2007). *Preduzetnička ekonomija*, Denfas, Tuzla
- Hožić, K. (2004). Razumijevanje uloge malog poduzetništva i SME-a, *Dnevni list*, Mostar
- UNECE, (2006). *Small and Medium size Enterprises in Countries in Transition*, New York and Geneva
- United Nations, (2000). *Best practice in Development of entrepreneurship and SMEs in Countries in Transition – The Czech experience*, New York and Geneva
- Doingbusiness (2007). *Dostupno na: <http://www.doingbusiness.org/2007/9/19>*
- EU (2007). *Dostupno na: <http://www.europa.eu.int/comm/enterprise/2007/11/26>*